

Németh László forradalomról, ellenforradalomról

Az 1943 augusztusában elmondott, legendássá vált szárszói beszédét Németh László a Mohács utáni magyar történelem áttekintésével kezdte. Tanulmányomban az 1919 utáni történelmünkről mondott megállapításaival foglalkozom. Ez az év volt a magyar történelem egyik legszerencsétlenebbike. A lezajlott vörös-, majd az elkezdődött fehérterror ugyanis hazánkat végzetes zsákutcába juttatta. Joggal mondta Németh László, hogy az a rendszer, amelyben 1919 óta élünk, „talán még szűkebb, sivárabb, mint a régebbi katasztrófákkal ránk szakadóké”.

Gondoljuk csak meg: az 1849-ben kezdődő Habsburg-ellenforradalom kegyetlen bosszút állt, de az 1848-as törvényeket nem semmisítette meg, hanem megnyirbálta. Például: folytatódott és megvalósult a jobbágyfelszabadítás, de a parasztokká váltak egyharmadnyival kevesebb földet kaptak, mint amennyit a Batthyány-kormány szándékozott nekik adni. Ezzel szemben a Horthy-féle ellenforradalom nemcsak az 1919-es kommün, de az azt megelőző köztársaság valamennyi törvényét és rendelkezését megsemmisítette, köztük a március 15-ét nemzeti ünnepé nyilvánítót is. Tehát a Habsburg-ellenforradalom hagyott tárgyalási alapot a kiegyezésre, a Horthy-féle ellenforradalom viszont nem, így a vele való kiegyezés szóba sem jöhetett. Hasonlóan járt el 1956 után a Kádár-féle ellenforradalom is.

Mindannyiunk előtt ismert, hogy Németh László 1956-ban a magyarságról mint emelkedő nemzetről írt. A forradalomban a magyarság valóban felemelkedett, de Németh rövid esszéje ennél sokkal többről szól, ezért fontos, hogy alaposabban megismerjük a benne leírtakat.

Az Emelkedő nemzet című írás az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-ai számában jelent meg, és a szárszói találkozó felidézésével kezdődik: „Amikor tizenhárom évvel ezelőtt a második szárszói konferencián utolszor találkoztam a fiatal magyar értelmiség színe-javával, s tudva, hogy tán sohasem szólhatok többé hozzá, végigtekintettem az akkor lezáródott koron, figyelmeztettem őket, ne higgyék el, hogy ez a két magyar évtized, az azóta annyit emlegetett Horthy-korszak

nemzeti szempontból olyan meddő és gyatra volt, mint a rendszer, amely nevét adta.

Az igaz, hogy a Tanácsköztársaság bukását követő ellenforradalom elsikkasztotta a magyar forradalmat, s Habsburg császár nélkül, de súlyosabb formában a Habsburg-Magyarország maradványait restaurálta. A magyar nyelvet törő tengerésztiszt a kormányzói székben jelképe volt annak, ami történt. Egy kisképességű, anakronizmust jelentő réteg kormányozta az országot. Ennek a rétegnek azonban volt egy előnye más későbbi, szintén kisstílu és szintén anakronizmust jelentő rétegekkel szemben, hogy nem volt túlságosan népes, s miután egy kicsit megszíta magát, nem avatkozott túlságosan mélyen az életbe, sőt bizonyos büntudat is fejlődött ki benne, s a magyar társadalom fejlődését, ha nem is segítette elő, de akadályozni is csak kis mértékben tudta.

S épp ez az ellentét, a reformokra képtelen maradi vezető réteg s alatta a maga életéhez bátorságot kapó társadalom döbbsentett rá engem, előbb halk remény, aztán a bizonyosság formájában, hogy a magyar a rend ellenére, amelybe beleszorították, *emelkedő nemzet*.”

Németh László tehát az 1930-as évek második felében kibontakozó társadalmi folyamatok alapján mondta 1956-ban, hogy a magyar – a reformokra képtelen rendszer ellenére – *emelkedő nemzet* volt. S mivel nagyon helyesen folyamatában szemlélte a történelmet, az 1956-os forradalomról szólva visszanyúlt az 1943-as szárszói beszédhez, hogy rávilágítson arra a szerves fejlődésre, amelyet most örömmel tapasztalt meg, mint egykori bizakodásának alapját. Ezért sem árt idézni, hogy Szárszón mi volt a véleménye arról a rendszerről, amelynek ellenére is *emelkedni* tudott a nemzet.

„Míg körülöttünk új nemzeti államok virágoztak föl, mi a régi Habsburg-monarchia romjait őriztük: Szent István-i gondolat címén tulajdonképpen Mária Terézia birodalmáért vállaltuk a szomszéd népekkel az összeférhetetlenséget. S ez az anakronizmus jellemezte államunkat befelé is. A parasztságot egy rövid kiscgazda fölbuzdulás után kirakták a politikából, a munkásság forradalmi „bűnei” miatt karcserben ült, a jól átfésült értelmiséget szigorú ellenőrzéssel idomították szolgává. [...] A magyarság ebben a rendszerben csak néhány maharadzsájával vett részt: kizárása az állam viteléből, társadalmi magára maradása, elbitangolódása – a bennszülötté válás feltételei – súlyosabbak voltak, mint bármikor” (*Szárszó – 1943. Bp., 1983, 216*).

Németh László tehát szárszói beszédében a két világháború közti ellenforradalmi rendszert mind bel-, mind kül-, azaz elsősorban szomszédcságpolitikai szempontból elhibázottnak tartotta. Ezt a véleményét keményebb formában is megismételte 1953-ban írt *Szörnyeteg* című drámájában. Az 1930-as évek közepén játszódó darab főszereplője, Sárkány Béla történészprofesszor a következőket mondja: „Nem hittem volna, hogy ebben az áporodott korban, ebben a túlélő bécsi Burgban – az öreg propeller-kapitány árnyékában – valamire való nemzedék nőhessen fel. [...] A Habsburg-monarchia szétesése a belőle kimászó sok kis népnek lehetővé tette, hogy... a maga ország- és élet-modelljét megcsinálja.

A csehek például, hiába szószátyárkodnak itt nálunk Masaryk ellen: elég vonzó állam-modellt csináltak az ő okos polgárisult életük számára... Minket az öreg propeller-kapitány belovaglása s előtte a sok zagyvaság elütött ettől" (*Társadalmi drámák*. Bp., 1964, II, 213–214.) (Propellernek nevezték a Duna két partja közti kis átkelőhajót.)

Az ellenforradalmi rendszer bírálata mellett Németh László joggal tartotta jelentősnek és reményt keltőnek az akkori körülmények ellenére kibontakozó társadalmi megújulás folyamatát. Az Emelkedő nemzetben írtak szerint az 1930-as években tapasztalt emelkedés mindenekelőtt szellemi és gazdasági téren volt szembeszökő. A szellemi életben két nagy nemzedék dolgozott egymás mellett, s „a viszonylagos szabadságot a lényeges kimondására, az elviselhető korlátozást a plasztikus tömörítésre használva ki. [...] De csaknem ugyanilyen volt a haladás gazdasági téren, ahol pedig az állam tehetetlensége szinte teljesen megakadályozta a nagyobb méretű kezdeményezést. Különösen a kisemberek bizonyították be, hogy a magyar gazdaságilag is tehetséges nép. A halogatott földreform ellenére százezrek szakítottak le maguknak egy darabka földet, amelybe szorgalmuk beleölhették, jól gazdálkodó kisbirtokok, kertek ezrei lepék el az országot...

Ahhoz, hogy a nemzet emelkedésében igazán hinni tudjak, egy hiányzott: a nemzet erkölcsi és politikai érték dolgában nem állt olyan magasan, mint szellemiekben. Szinte a legelemibb összetartás is hiányzott..." (Emelkedő nemzet). Németh László tehát jó szemmel vette észre, hogy az 1919-es vörös-, majd az erre visszacsapó fehérterror következtében a magyar társadalom jobb-, illetve baloldala között olyan szenvedélyes gyűlölet alakult ki, amely egy kiélezett helyzetben a szükségessé válható nemzeti összefogást is lehetetlenné tenné. Nem is szólva arról, hogy a vágyott parlamentáris demokrácia is csak úgy tud jól működni, ha a pártok között megvan az együttműködésre való hajlandóság.

A II. világháború alatt és után történeteket ismerjük, a magyarság hihetetlen veszteségeket és megpróbáltatásokat volt kénytelen elszenvedni. Nemcsak a háborús vereség szörnyű következményeit, de a szovjetek segítségével hatalomra juttatott kommunista erőszak mindent felforgató embertelen politikáját is, ami a társadalom említett megosztottságát tovább mélyítette. Ennek ellenére Németh László az ugyancsak 1956. november 2-án, az *Új Magyarországban* megjelent Pártok és egység című írásában arra figyelmeztetett, hogy a joggal felháborodott társadalom „a meggyűlölt rendszerrel együtt széttépheti azt a szocializmust is, amelyről fiatalon álmodtunk, s amelyhez a letűnt rendszer bűnei között is ragaszkodtunk". E ma furcsának hangzó megállapítás kapcsán azonban ne felejtsük, hogy Németh mindig is azt hangsúlyozta: a szocializmust nem lehet a marxizmusra egyszerűsíteni, s ahogy saját magáról mondta: szocialista vagyok, de nem marxista. S hasonlóan gondolkodtak Jászi Oszkártól Illyés Gyulán át Bibó Istvánig mindazok, akik egy nemzeti alapokon álló, demokratikus és szociálisan érzékeny, azaz igazságos magyar társadalmat szerettek volna teremteni. Ennek a megvalósításában lehetett reménykedni 1956-ban.

Joggal írta Németh László Az emelkedő nemzetben: „Az utolsó ötven év magyar szellemi fejlődése világosan fölírta a célokat, melyek felé egy magyar forradalom esetén törekednünk kell. De az utóbbi évtized gazdái tudták, miért irtják a könyveinket. Ezt a magyar eszmevilágot kevesen ismerik, s most órájuk, a kevesekre vár, hogy a nagyszerű lökést, melyet a nemzet eltökéltsége adott, ne engedjék félresiklani.”

Mivel a bukott kommunista diktatúra eltorzított helyzetek, elmérgesedett kérdések és ellentétek sorát hagyta hátra, Németh László ezekre is figyelmeztetett. Érzékelhető volt ugyanis annak veszélye, „hogy a nemzet szent felháborodásában a bosszúvágy sugalmazóira hallgatva olyasmit talál elkövetni, amit nem lehet többé jóvátenni”. De mindenekelőtt arra kell figyelni, „hogy mialatt a fegyvert fogott nép figyelme a szovjet csapatok kivonulása felé fordul, az új pozíciók felé csörtető emberek, akik régi fényük visszatérését várják [...] nehogy a forradalomból ellenforradalmat, 1956 magyar szabadságharcából holmi 1920-as kurzust csináljanak”. A figyelmeztetés, hogy megjelenhet néhány szélsőségesen restaurációs elképzelés, nem volt alaptalan, de ezt az emelkedő nemzet könnyen semlegesíthette volna.

A történelem szörnyű iróniája, hogy a forradalom kegyetlen fegyveres elfojtása után egy vörös ellenforradalom következett be, amely a magyarságnak nemcsak az ellenállását, de részben a nemzeti tartását is megtörte, s így az ország végzetes tragédiájához vezetett.

Ennek a bekövetkezését kellett volna mindenképpen elkerülni, amire némi reményt adott annak megtapasztalása, hogy „a nemzet a gyötrésben és megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukkal így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelésnek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet” – írja Németh az Emelkedő nemzetben. A forradalom tehát csodát művelt, a közös siker egyesítette és megbékítette önmagával a korábban súlyosan meghasonlott nemzetet.

S most, amikor a Szárszói találkozó apropóján áttekintjük Németh Lászlónak az 1919 utáni magyar történelemről megfogalmazott gondolatait, látnunk kell: a „vezér nélküli felkelés” legfontosabb jellemzőjének azt tartotta, hogy önszerveződéssel jött létre, amely képesség és hagyomány nemcsak az önkormányzati demokráciában mutatkozott meg, de a társadalmat megújító folyamatok kialakításában is. Ahogy 1943-ban mondta, a történelem kutatója számára az lesz a végtelenül vonzó: „megfigyelni, a teljes bénaságban hogy mocordul meg apró szigeteken itt is, ott is a jószándék; hogy találja meg a homályból előtápo-gatózva jelszavait, s hogy mozdítja meg fokról fokra az egész társadalmat”. S ezt a kibontakozást ezek valósítják meg: parasztság, iparosok, kereskedők, közüzemi alkalmazottak, értelmiség, azaz a kispolgárság, amely felé az agrárszegénység és a városi proletariátus is törekszik. Társadalmunk tehát – mondta 1943-ban – eleve „a proletariátus kiküszöbölése felé halad. S ez nagyon üdvös folyamat, hisz az az iparkodás, gazdasági tudás, fogékonyság, ami egy nemzet ereje, elsősorban

a kispolgári réteg tulajdona” (*Szárszó* 43, 216 és 222.) Tehát a társadalmat nem proletarizálni kell, hanem hagyni polgárosodni.

1956-ban felcsillant a remény, hogy véget lehet vetni az erőszakos proletarizálásnak és visszatérni a magyar társadalom fejlődéséből szervesen következő polgárosodáshoz. Csak ez lehetett volna a két világháborús vereséggel meggyötört magyarság felemelkedésének lehetséges útja. Ezért hangsúlyozta Németh László, hogy a forradalom vereségét mindenáron meg kell akadályozni. S kinek kell ezt megtenni, „ha nem nekünk, akik látjuk, hogy mit lehet itt elveszíteni. Az alól, hogy szóljunk, felmentést csak a halál vagy még az sem adhat” – írja az *Emelkedő nemzetben*.

A drámai szavak jogosak. Ma már tudjuk, hogy a forradalom eltiprásával mit lehetett elveszíteni. Mindent! Ahogy Illyés Gyula írta a november 4-ei szovjet támadás után: „Atlantisz sorsára jutottunk.” A három évtizedes Kádár-féle ellenforradalmi rendszer úgy tönkre tudta tenni a forradalom 12 napja alatt újjászületett magyar társadalmat, hogy a kommunizmus 1989-es bukása utáni immár három évtized alatt sem volt képes feltápászkodni. S mindezt annak ellenére meg tudták csinálni, hogy a nemzet az 1956-os forradalomban valóságosan is felemelkedett arra az erkölcsi magaslatra, amelyet Németh korábban hiányolt. S ezt tudva lehetett 1989-ben reménykedni, hogy a tárgyalásos forradalom után a magyar társadalom megvalósítja az önkormányzati demokráciát, és a szociális piacgazdaságot, amint ez az Antall-kormány programjában is bent volt. S mindennek legelső feltétele a felemelkedett nemzet összefogásra, együttműködésre való hajlandósága.

Mint tudjuk, nem így történt. A kommunizmus bukása utáni szabaddá vált politikai életben egyre szenvedélyesebbé, sőt gyűlöletté váltak az ellentétek, s a jó irányt vett politikát előbb egy szélsőségesen liberális baloldal, majd egy – külsőségeit tekintve – múltba forduló, restaurációs hajlamú jobboldal térítette el eredeti irányából.